

βυζαντινῷ δικαίῳ», ἐν τῇ ὁποίᾳ ὑπεστήριξας ὅτι διὰ τῶν βυζαντινῶν συλλογῶν ἐπῆλθεν ἐν ἐπιγνώσει μεταβολή εἰς τὸν χαρακτῆρα τῆς νομίμου μοίρας τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου καὶ ὅτι ἡ μεταβολή αὕτη συνδέεται στενῶς πρὸς τὸ δίκαιον τῶν Συριακῶν Κωδίκων τὴν συμβολὴν σου εἰς τὸ «ἐλληνικὸν λαϊκὸν κληρονομικὸν δίκαιον» τὴν λίαν περιεκτικὴν μελέτην περὶ «βυζαντινοῦ δικαίου» ἰδίως ἀπὸ οἰκονομικῆς ἀπόψεως. Εἰς πρόσφατον ἀνακοίνωσιν κατὰ τὸ ἐν Ἀθήναις βυζαντινολογικὸν Συνέδριον ἐξήγησας τὴν ἔννοιαν τῆς περὶ «τριμοιρίας» Νεαρᾶς τοῦ πατριάρχου Ἀθανασίου ἐπὶ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ πρεσβυτέρου, ὅτι συνδέεται πρὸς ὁμοίους κανόνας τῆς Νεστοριανῆς Ἐκκλησίας καὶ γενικώτερον πρὸς τὸ δίκαιον τῶν Συριακῶν Κωδίκων, Εἰς μελέτην σου περὶ τῶν πηγῶν τοῦ Μολδανύκου Κώδικος τοῦ 1817 ὑπεστήριξας τὴν ἐλληνικότητα τῆς βυζαντινὸν δίκαιον περιεχούσης Συλλογῆς ταύτης, ἀντιθέτως πρὸς γνώμας ρουμάνων νομικῶν.

Ἡ ἐσχάτως ἀρξαμένη δημοσίευσις τοῦ ἐνοχικοῦ δικαίου — οὗτινος πρὸς τὸ παρὸν μόνον ἐν τεύχος ἔχομεν ὑπ' ὄψει καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ κατ' ἐπανάληψιν λαμβάνεις ἀφορμὴν πρὸς ἔρευναν τοῦ μεταγενεστέρου βυζαντινοῦ δικαίου — ἐπιστεγάζει τὸ μέχρι τοῦδε ἐπιστημονικὸν σου ἔργον, ὅπερ ἀποτελεῖ σημαντικωτάτην συμβολὴν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ πατρῶου ἡμῶν δικαίου, τοῦ τόσου σπουδαίου τούτου στοιχείου τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀλλ' ἐξ ἴσου σπουδαία ἐπῆρξεν ἡ συμβολή σου εἰς τὴν προπαρασκευαστικὴν ἐργασίαν νεωτέρων ἀσικῶν νόμων καὶ ἰδίᾳ τελευταίων ἐπὶ τοῦ ἀστικοῦ μας κώδικος, οὗτινος εἰσηγήθης τὸ περὶ ἐνοχικοῦ δικαίου τμήμα.

Ἐπὶ τούτοις, ἀγαπητὲ Συνάδελφε, ἀσμένως χαιρετίζομεν τὴν παρουσίαν σου μεταξὺ ἡμῶν καὶ σοὶ ἀπευθύνω καὶ πάλιν τὸ ὡς εὖ παρέστης!

ΑΝΤΙΦΩΝΗΣΙΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

ΚΑΙ ΤΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΠΑΠΠΟΥΛΙΑ

Εὐχαριστῶ ἐκ βάθους καρδίας τὰ ἀξιότιμα μέλη τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, ὅτι διὰ τῆς εὐμενοῦς αὐτῶν ψήφου μοὶ ἀπένειμαν τὴν ὑψηλὴν τιμὴν νὰ παρακαθίσω εἰς τὰς τάξεις των.

Εὐχαριστῶ ἐπίσης τὸν κύριον Ὑπουργὸν τῆς Παιδείας καὶ τῶν Θρησκευμάτων διὰ τὴν ἔγκρισιν τῆς ἐκλογῆς μου.

Σὰς εἶμαι εὐγνώμων, κύριε Πρόεδρε, διὰ τὰ καλὰ λόγια, μὲ τὰ ὁποῖα με εἰσά-

γετε εἰς τὸ ὑψηλὸν τοῦτο καθίδρυμα. Ἰδιαίτερος ὅλως μὲ συγκινεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἡ ποιητικὴ σας διάθεσις καὶ ὁ ἔρως σας πρὸς τὴν πάτριον ἱστορίαν, πὺν τόσοις ὥραιους καρποὺς μᾶς ἔχει χαρίσει, συνηνώθησαν μὲ τὴν ἄπειρον καλωσύνην πὺν δεικνύετε πάντοτε πρὸς τοὺς νεωτέρους, καὶ τοιουτοτρόπως κατωρθώσατε νὰ ἀνεύρετε ὀλίγα ἄνθη μέσα εἰς τὸν αὐχμηρὸν περίβολον τῆς νομικῆς σκέψεως.

Πρὸς τὸν φίλον καὶ συνάδελφον κύριον Γεώργιον Μπαλῆν ἐκφράζω θερμὰς εὐχαριστίας διὰ τὴν εὐφημον ἀνάλυσιν τῶν ἔργων μου, αἰσθάνομαι δὲ ἰδιαίτεραν χαρὰν, ὅτι συναντώμεθα καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς αἰθούσης ταύτης, διὰ νὰ συνεχίσωμεν τὴν πολλαπλὴν συνεργασίαν μας.

Εἴχατε τὴν καλωσύνην, ἀγαπητὲ Συνάδελφε, νὰ ἐξάρετε μερικὰς μελέτας μου ἀναφερομένας εἰς προσπάθειαν σκοραδικῆς διαφωτίσεως τοῦ μεταγενεστέρου ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ βυζαντινοῦ δικαίου καὶ ἐνλόγως ἐτονίσατε τὴν ἰδιαίτεραν σημασίαν πὺν ἐνέχουν τοιαῦται σπουδαὶ δι' ἡμᾶς. Πράγματι διὰ τῆς συστηματικῆς αὐτῶν ἐρευνῆς προάγεται ἡ ἀποκάλυψις τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν δικαίου, ὡς μᾶς ἐκδηλώσεως, ἥτις ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι σήμερον διαπνέεται κατὰ βάθος ἀπὸ ἐνιαίαν γραμμὴν, ἀπὸ μίαν προήν, ἀπὸ τὴν προήν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Καὶ ἐπειδὴ πᾶν δίκαιον ἀποτελεῖ μίαν τῶν πλευρῶν αὐτῆς ταύτης τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἡ παρακολούθησις τοῦ στοιχείου τούτου ὡς συνέχοντος τὴν ὅλην ἱστορικὴν ἐξέλιξιν λαοῦ τινος, συντελεῖ εἰς τὴν κριτικὴν καὶ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἐθνισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ ἂν οὐχὶ εἰς μείζονα, πάντως εἰς ἴσον βαθμὸν παρ' ὅσον ἐπιτυγχάνεται τοῦτο διὰ τῆς ἐρευνῆς ἄλλων κοινωνικῶν ἐκδηλώσεων, τῆς γλώσσης, τῆς θρησκείας, τῆς οἰκονομίας, τῆς τέχνης, τῶν ἠθῶν καὶ παραδόσεων.

Μὲ τὴν συστηματικὴν ἐπεξεργασίαν καὶ μὲ τὴν ἐρευναν τοῦ δικαίου τῶν Ἑλλήνων συνδέεται ὁλόκληρον τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον τοῦ προώρως ἐκλιπόντος Ἀκαδημαϊκοῦ καὶ πολυκλαύστου συναδέλφου μου Δημητρίου Παππούλια. Πολλοὶ ἡσχολήθησαν παρ' ἡμῶν μὲ ζητήματα ἀρχαίου ἑλληνικοῦ δικαίου — καὶ ἐξ αὐτῶν ὀφείλω νὰ μνημονεύσω τὸν ἀκάματον ἐξηγητὴν τοῦ δικαίου τῶν Ἀθηναίων, τὸν ἀείμνηστον Πέτρον Φωτιάδην, — ἀλλὰ ὁ Δημήτριος Παππούλιας ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος τῶν ἑλλήνων ἐπιστημόνων, ὅστις ἐγκύβας καὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν καὶ εἰς τὸ ἑλληνιστικὸν δίκαιον ἀφιέρωσεν ἑαυτὸν εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τῆς ἐντόνου ἑλληνικῆς γραμμῆς, ἥτις διὰ μέσου τῶν αἰώνων χαρακτηρίζει ἀδιατάρακτως τὸν νομικὸν ρυθμὸν, ὅφ' ὃν ἔζησεν ἡ Ἑλλάς.

Ἡ διαπίστωσις, ὅτι τὰ δύο ταῦτα δίκαια, ἀρχαῖον καὶ ἑλληνιστικόν, ἀπαρτίζουν ἐξέλιξιν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ δικαίου, εἶναι καρπὸς τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης, καρπὸς πὺν ὠρύμαζεν ἀκριβῶς, ὅταν ὁ Δημήτριος Παππούλιας κατὰ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μετὰ λαμπρὰς σπουδὰς εἰς τὴν ἡμετέραν Νομικὴν Σχολὴν ἀπήρχετο

εἰς τὴν ξένην πρὸς εὐρυτέρας μελέτας. Μέχρι τῆς περιόδου ἐκείνης τὸ μὲν λεγόμενον ἐλληνιστικὸν δίκαιον ἦτο ἄγνωστον, αὐτὸ δὲ τὸ ἀρχαῖον ἐλληνικὸν μὲ κέντρον τὸ ἀπικὸν δίκαιον δὲν εἶχε καταστῇ ἀκόμη ἀντικείμενον συστηματικῆς νομικῆς ἐπεξεργασίας, θεραπευόμενον ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ μᾶλλον ὑπὸ φιλολόγων ἢ τοῦλάχιστον ἀπὸ τῆς φιλολογικῆς κυρίως πλευρᾶς τῶν πενηχρῶν αὐτοῦ πηγῶν.

Πλὴν τῆς σπάνιος νομικῶν πηγῶν, εἰς τοῦτο συνετέλει καὶ ὁ ὄγκος τοῦ δικαίου τῆς Ρώμης, ὅστις, δεδομένου καὶ τοῦ πρακτικοῦ ἐνδιαφέροντος, ὅπερ διετήρησε τοῦτο μέχρι καὶ τῶν νεωτάτων χρόνων, κατέπνιγε πολλάκις κάθε πόθον ἐρεύνης ἄλλων δικαίων. Ἀλλ' ἀκόμη συνετέλεσεν εἰς τοῦτο οὐσιωδῶς ἡ περὶ τοῦ ἐλληνικοῦ δικαίου ἀντίληψις αὐτῶν τῶν Ρωμαίων, ἣτις, ἂν καὶ πεπλανημένη, ἐβάρυνεν οὐχ ἥττον αἰσθητῶς εἰς τὰς ἐπομένας γενεάς τῶν ἐρευνητῶν αὐτοῦ. Ἐνῶ δηλαδή ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις τῆς καθαρᾶς ἐπιστήμης καὶ τῆς τέχνης θανμάζεται χωρὶς φθόνον εἰς τὴν Ρώμην, δὲν συμβαίνει τὸ αὐτὸ καὶ διὰ τὸ δίκαιον. «Διὰ τὰ ἀντιληφθῆτε, ἔλεγεν ὁ Κικέρων, τὶ προσέφεραν οἱ νομικοὶ μας εἰς τὰ λοιπὰ ἔθνη, δὲν ἔχετε ἢ τὰ συγκρίνετε, πρὸς τοὺς ἰδικούς μας νόμους, τοὺς νόμους τοῦ Λυκούργου καὶ τοῦ Δράκοντος καὶ τοῦ Σόλωνος. Ἀπίστευτον εἶναι πόσον τὸ δίκαιον αὐτῶν ἐν σχέσει μὲ τὸ ἰδικόν μας εἶναι περίπλοκον καὶ σχεδὸν γελοῖον».

Ὑφίστανται πράγματι ποικίλαι καὶ ριζικαὶ ἀνομοιότητες μεταξὺ τῶν δύο δικαίων, ἀνομοιότητες ἐξηγούμεναι τελειωτικῶς ἀπὸ τὸν διάφορον χαρακτῆρα τῶν δύο λαῶν. Μία ἐξ αὐτῶν, ἣτις ἐκ τῶν ὑστέρων γίνεται αἰσθητή, ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ἀρχαῖον ἐλληνικὸν δίκαιον ἀποτείνεται ἐντονώτερον πρὸς τὸν ἀνθρώπον παρὰ πρὸς τὸν πολίτην ὠρισμένου περιβάλλοντος, οὗ ἕνεκα καὶ παρουσιάζει θεσμοὺς συγγενεύοντας πρὸς συγχρόνους ἀντιλήψεις εἰς μείζονα βαθμὸν ἀπὸ τὸ καθαρὸν κλασικὸν δίκαιον τῆς Ρώμης.

Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον τῶν ρωμαίων — καὶ ἄλλο ἀπὸ αὐτὸ δὲν ἐκαλλιέργησαν οὗτοι —, ὡς ἀνεπύχθη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς δημοκρατίας, διακρίνεται διὰ τὴν σταθερότητα καὶ τὴν ἀπλότητα αὐτοῦ. Ἡ ἀπλότης καὶ ἡ σταθερότης ὀφείλονται κυρίως ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἔλλειψιν πυκνῆς νομοθετικῆς παραγωγῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἰδιαίτερας τάξεως ἐδικῶν, οἵτινες ἀναλύουν καὶ κατεργάζονται τὸ παραδεδομένον *iuris*, προλαίανουν τὴν βραδεῖαν καὶ ἀνεπαίσθητον μεταρρυθμίσιν διὰ τοῦ μηχανισμοῦ τῶν πραιτόρων, οὐχ ἥττον δὲ σπουδαῖον εἶναι ὅτι παραστέκονται εἰς τοὺς ἰδιώτας ἐνόρκους, οἵτινες ἐπὶ τῇ βάσει ἐγγράφων πραιτωρικῶν τύπων λύουν τὰς συγκεκριμένας διαφοράς.

Εἰς ἄλλο τι δὲν ἀσχολοῦνται οἱ ρωμαῖοι, ἰδίᾳ ἀποχωρίζουν ὅσον ἔνεστι ζητήματα ἠθικῆς καὶ ἐθιμοτυπίας, ὡς θὰ ἐλέγομεν σήμερον, ζητήματα ποὺ θὰ ἔπιπταν εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ δημοσίου δικαίου. Ἐξ ἄλλου δὲν ἀρέσκονται εἰς θεωρητικὰ κατα-

σκευὰς στερούμενοι κάθε κλίσεως πρὸς θεωρητικὰς ἐπιστήμας, πρὸ παντὸς δὲ ἀπέχουν πάσης κριτικῆς τῆς κειμένης νομοθεσίας, ὅπου δὲ ἀπαντᾷ τοιαύτη εἰς ρωμαϊκὰ κείμενα, ἀποκαλύπτεται ἐλληνικῆς μιμήσεως ἢ μεταγενεστέρα προσθήκη φέρουσα τὴν ἐλληνικὴν σφραγίδα τῆς Σχολῆς τῆς Βηρυτοῦ. Ὁ γνήσιος Ρωμαῖος, φύσει πρακτικὸς καὶ συντηρητικὸς ἄνευ ὄρων, ὀρρωδεῖ πρὸ τῆς ἀποδοκιμασίας τῶν κειμένων νόμων. «Οὐ δεῖ, λέγει ὁ Ἰουλιανός, πάντων τῶν νομίμων λογισμὸν ἀπαιτεῖν· εὐρίσκονται γὰρ οἱ πολλοὶ ἀναιτιολόγητοι». Δὲν πρέπει, λέγει ἄλλος νομικός, νὰ ἐρευνᾶται ὁ λόγος τῶν διατάξεων, διότι ἄλλως πολλὰ ἐξ αὐτῶν, πού εἶναι βέβαια καὶ σταθερά, θὰ ἀνετρεπόντο.

Ἱστορικὴ καὶ συγκριτικὴ ἐκτίμησις τοῦ δικαίου, ἀπαραίτητος συνοδὸς πάσης κριτικῆς, δὲν γίνεται, ἀπηρχαιωμένοι διατάξεις δὲν καταργοῦνται, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ἀφελῇ προσλαμβάνουν ἄλλην ἔννοιαν.

Ἐξ ἀντιθέτου τὸ δίκαιον τῶν ἐλληνικῶν πόλεων, ἐφ' ὅσον ἰδιωτικόν, δὲν ἔτυχε ποτὲ ἐπιστημονικῆς θεραπείας ἀπὸ ἰδιαίτεραν τάξιν νομικῶν, ἥτις ὑπῆρξεν ἐκεῖ ἄγνωστος ὅφ' οἷαν μορφήν ἐλειτούργησεν ἐν Ρώμῃ. Ἡ ἐρμηνεία ἐναπόκειται εἰς αὐτοὺς τοὺς δικαστὰς ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς κρίσεως συγκεκριμένης σχέσεως. Ἀλλ' ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν μακροβιοτέραν, κατὰ τὰς βασικὰς αὐτῆς ἀρχάς, ἐκ τῶν ἐλληνικῶν νομοθεσιῶν, τὴν Σολώνειον, ἡ δικαστηριακὴ ὁργάνωσις ἦτο ἥκιστα κατάλληλος πρὸς προαγωγὴν τοῦ δικαίου, ἔστω καὶ καθ' ὃ μετρον δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ τοῦτο διὰ μόνης τῆς νομολογίας. Ὁ Σόλων ἐνδιαφερόμενος νὰ καταστήσῃ τὸν λαὸν «κύριον τῆς πολιτείας», νὰ εἰσαγάγῃ δηλαδὴ δημοκρατίαν, ἐθεώρησε σκόπιμον πρὸς τοῦτο νὰ καταστήσῃ τελειωτικὸν δικαστὴν αὐτὸν τοῦτον τὸν λαὸν ἀδιακρίτως τάξεων, ἐκπροσωπούμενον ἐν τῇ ἀπονομῇ δικαιοσύνης ἀπὸ ἑκατοντάδας πολιτῶν, κρινόντων ἄνευ ἀπροσωπολήπτου νομικῆς ἐπικουρίας, οἷα ἦτο τὸ *consilium* τῶν ρωμαίων ἐνόρκων, καὶ δὴ ἐπὶ τῇ βάσει ἐκείνων μόνον τῶν νόμων, οὓς ἐπεκαλέσθησαν οἱ διάδικοι. Ἡ ἀσάφεια ἐξ ἄλλου τῶν νόμων κατήντησε νὰ ἐκλαμβάνεται ὑπὸ τινων ὡς στοιχεῖον τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀριστοτέλους ὠρισμένοι κύκλοι, ἐξ ἰδίων κρινόντες τὰ ἀλλότρια, τὴν φυσικὴν ἀτέλειαν τῆς νομοθεσίας τοῦ Σόλωνος, τὴν ἐθεώρουν ἐκουσίαν, ὑποστηρίζοντες «ἐπίτηδες ἀσαφεῖς αὐτὸν ποιῆσαι τοὺς νόμους, ὅπως ἢ τῆς κρίσεως ὁ δῆμος κύριος».

Ὑπὸ τοιούτους ὁρους τὸ *bonum et aequum*, τὸ ἐπιεικές, ὡς κριτήριον τῆς στιγμῆς, προσλαμβάνει ἰδιαίτεραν σημασίαν, ἡ δὲ βελτίωσις τοῦ δικαίου ἀναμένεται κυρίως ἀπὸ τὴν πρωτοβουλίαν τοῦ νομοθέτου, ὅστις ἐν Ἑλλάδι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ρώμην, ἐργάζεται πυρετωδῶς.

Εἰς τοῦτο συντελεῖ κατ' ἐξοχὴν τὸ ἀνήσυχον ἐλληνικὸν πνεῦμα, ὅπερ ἀναζητεῖ

τὸν λόγον τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ ὑποβάλλει εἰς διηνεκὴ κριτικὴν τοὺς κειμένους νόμους.

Ἐντεῦθεν ὁμως καὶ ἐπήρσεν ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα τοῦ δικαίου ἐν γένει μὲ τὰς περὶ πολιτείας συζητήσεις τοῦ Πλάτωνος καὶ μὲ τὰς ἱστορικὰς καὶ συγκριτικὰς μελέτας τοῦ Ἀριστοτέλους. Καὶ ἡ ἔρευνα αὕτη ὅχι μόνον ἐτροφοδότησε τὴν ἰσχυρὴν φιλοσοφικὴν σκέψιν τῶν Ῥωμαίων, πρὸ παντὸς δὲ τοῦ Κικέρωνος, ἐπηρεάσασα πολλαχῶς διὰ μέσου τῆς Στοᾶς καὶ ῥωμαίους νομικοὺς ἐν τῇ ἐπεξεργασίᾳ τοῦ ἰδιωτικοῦ αὐτῶν δικαίου, ἀλλὰ καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ κατέχη τὰ σκῆπτρα εἰς τὴν σύγχρονον νομικὴν φιλοσοφίαν καὶ ν' ἀποτελῇ τὴν ἀφετηρίαν τῆς συγχρόνου θεωρίας τοῦ δημοσίου δικαίου.

Καὶ δὲν ἐργάζεται μόνον ἀενάως ὁ Ἕλλην νομοθέτης· ἐπιπροσθέτως ἀσχολεῖται καὶ μὲ ζητήματα κοινωνικῆς ἡθικῆς καὶ κοινωνικῆς, ὡς λέγομεν σήμερον, νομοθεσίας πλάττων δίκαιον καὶ ἐκεῖ ὅπου δὲν θέτει χεῖρα ὁ Ῥωμαῖος.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπασχόλησις αὕτη, ἥτις, κατ' ἀντιδιαστολήν, ἐμφανίζει εἰς τὰ ὅμματα τῶν ἐλλήνων ὅλον τὸν ἀτομιστικὸν χαρακτήρα τοῦ ῥωμαϊκοῦ δικαίου, συνδέεται πάλιν μὲ τὴν ὑψηλὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ νομοθέτου. Ὁ Ἕλλην, λάτρης τῆς μορφῆς, δὲν θαυμάζει μόνον τὸν «κομπόν» νομοθέτην — καὶ πρὸς τὴν ἀσάφειαν τῶν νόμων δὲν εἶναι ἴσως ἄσχετος ἡ κομψότης αὐτῶν. Ἀλλ' ἔτι πλέον· ὁ νομοθέτης λογίζεται αὐτὸ τοῦτο παιδαγωγὸς καὶ καλλιτέχνης, «διακοσμητὴς πόλεόν τε καὶ οἰκίσεων», τασσόμενος εἰς ἴσην μοῖραν πρὸς τὸν ποιητὴν, οὗτινος τὸ ἔργον ἀποβλέπει εἰς τοὺς αὐτοὺς σκοποὺς.

Ὁ Πλάτων μακαρίζει διὰ τὰ ἀθάνατα αὐτῶν τέκνα ἐκ παραλλήλου Ὅμηρον καὶ Ἡσίοδον, Σόλωνα καὶ Λυκοῦργον.

Ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ δικαίου ἔχουν τὴν αὐτὴν πηγαίαν προέλευσιν καὶ εὐρίσκουν ἐνιαίαν ἔκφρασιν εἰς τὸν ρυθμὸν μιᾶς ἀνωτέρας πνευματικῆς ζωῆς.

Ὅπως λέγει καὶ ὁ ἰδικός μας ποιητής :

Μιὰν ἄλυσίδα πές μου πῶς τοὺς δένει
καὶ νομοθέτη καὶ ποιητή·
ἀπ' τὸ ρυθμὸ καὶ οἱ νόμοι ὁδηγημένοι
ριζοβολοῦν πιὸ δυνατοί.

Ἀλλ' ἀπὸ τὸν πλοῦτον τῶν ἐλληνικῶν νόμων ὀλίγοι ἦσαν ἄλλοτε γνωστοί. Μόλις κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἤρχισαν νὰ προστίθενται ὁλονὲν καὶ πλείονα στοιχεῖα — συγγραφὰὶ ὡς ἡ Ἀθηναίων πολιτεία, νόμοι ὅπως οἱ τῆς Γόρτυνος ἐν Κρήτῃ καὶ ἡ Συριακὴ Νομόβιβλος, ἐπιγραφὰὶ διασώζουσαι συγκεκριμένας σχέσεις, πρὸ παντὸς δὲ πάπυροι ἐκ τοῦ ἀποικιακοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἐκ τῶν στοιχείων αὐτῶν ὅχι μόνον ἡδύνατο πλέον νὰ διαγνωσθῇ πληρέστερον, ἀνασυγκροτούμενον, τὸ ἀρχαῖον δίκαιον, ἀλλὰ καί, ὅπερ σπουδαιότερον, μικρὸν πρὸ

τῶν ἀρχῶν τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος, ἐκ τῶν νέων αὐτῶν στοιχείων προῆλθε νέα ὅλως τροπὴ εἰς τὴν σπουδὴν τοῦ ἐλληνικοῦ δικαίου ἐν γένει, τροπὴ ἀφορῶσα εἰς τὴν τύχην αὐτοῦ ὑπὸ τὴν ρωμαϊκὴν δυναστείαν.

Ὅταν δηλαδὴ ὁ Δημήτριος Παππούλιας ἔφθανεν εἰς Λευρίαν πρὸς εὐρύτερας σπουδάς, ἐμεσουράνει ἐκεῖ ἡ μορφή τοῦ Λουδοβίκου *Mitteis*. Δὲν εἶχεν εἰσέτι συμπληρωθῇ δεκαετία, ἀφ' οὗτου οὗτος διὰ τοῦ ρηξικελεύθου ἔργου του «περὶ τοῦ δικαίου τῆς Ρώμης καὶ τοῦ λαϊκοῦ δικαίου» ἔθετε διὰ πρώτην φορὰν τὸ ἐρώτημα:

Ἀφ' οὗτου ἐν ἔτει 212 ἀπενεμήθη ὑπὸ τοῦ Καραγάλα ἡ ρωμαϊκὴ ἰθαγένεια εἰς ὅλους σχεδὸν τοὺς ὑποταγμένους λαοὺς τῶν ρωμαϊκῶν ἐπαρχιῶν, τὸ ρωμαϊκὸν *ius civile*, τὸ τυπικῶς ἰσχύον πλέον εἰς τὰς ἐπαρχίας, ἀρὰ γε κατώρθωσε νὰ ἐπικρατήσῃ πράγματι ἢ μήπως τὸ ἐγγώριον λαϊκὸν δίκαιον εἶχεν ἱκανὴν δύναμιν, ὥστε νὰ ὑπερισχύσῃ τοῦ ἐθνικῶς ξένου δικαίου;

Ἡ ἀπάντησις ἦτο ὅτι εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας, αἱ ὁποῖαι ἦσαν ἢ ἐλληνικαὶ ἢ ἐμποτισμέναι ἀπὸ τὸν ἐλληνικὸν πολιτισμόν, τὸ λαϊκὸν δίκαιον, τὸ ἐλληνιστικόν, ἀντίεστη κατ' ἀρχὴν εἰς τὸ ξένον δίκαιον τῆς Ρώμης καὶ ἐπεκράτησεν αὐτοῦ.

Τὸ καταπληκτικὸν τοῦτο πόρισμα τοῦ *Mitteis* ὑπέστη μὲν σὺν τῷ χρόνῳ εἰς τὴν Σχολὴν αὐτοῦ, εἰς ἣν ἐκ τῶν πρώτων μαθητῶν ἀνήκει ὁ Δημήτριος Παπούλιας, ὑπέστη μὲν τροποποιήσεις ἰδίᾳ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα ἂν τὸ λαϊκὸν τοῦτο δίκαιον δὲν ὑπῆρξε παντοῦ ἐλληνικῆς προελεύσεως ἀλλ' ἔφερεν ἐνιαχοῦ μᾶλλον ἀνατολικὸν χαρακτῆρα, κατὰ βάσιν ὅμως παρέμεινε καὶ παραμένει ἀπαράσάλευτον.

Καὶ ὅχι μόνον ἀντίεστη τοῦτο, ἀλλὰ καὶ πολλαχῶς ἐπέδρασεν εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἐν Βυζαντίῳ πλέον ἐκδιδομένης νέας νομοθεσίας. Διαπιστοῦται δηλαδὴ ὅτι ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ ἐφεξῆς πλεῖσται ἰδιωτικαὶ σχέσεις ρυθμίζονται κατὰ τὸ λαϊκὸν δίκαιον, ἢ ἐξέλιξις τῶν ρωμαϊκῶν θεσμῶν σταματᾷ καὶ «ὁ ὑπερεκχειλίζων εἰς δύναμιν ἐλληνισμὸς δρέπει ἐν Κωνσταντινούπολει τὴν κληρονομίαν τῆς Ρώμης».

Τοιοιτοτρόπως νέοι ὁρίζοντες διανοίγονται εἰς τὴν μελέτην τῆς μεταξὺ ρωμαϊκοῦ καὶ ἐλληνικοῦ δικαίου διεξαχθείσης πάλης, μελέτην, ἣτις τῇ βοηθείᾳ τῆς συγχρόνως βαينوῦσης παρεμβληματολογίας φθάνει βαθμυδὸν καὶ κατ' ὀλίγον μέχρι τοῦ σημείου ὥστε νὰ συζητῇται ἡ ρωμαϊκότης καὶ αὐτοῦ τοῦ Πανδέκτου.

Ὑπὸ τοιαύτην στροφὴν τῶν σπουδῶν τῆς νέας, ὡς ὠνομάσθη, Ἱστορικῆς σχολῆς ἐπελήφθη ὁ Δημήτριος Παππούλιας τῆς ἐρεῦνης μακροτάτου θέματος, τῆς ἐμπραγμάτου ἀσφαλείας κατὰ τὸ ἐλληνικὸν καὶ τὸ ρωμαϊκὸν δίκαιον. Ἡ μεγάλη αὕτη μονογραφία περιλαμβάνει πέντε τμήματα. Εἰς τὰ δύο πρῶτα, ἀπαρτίζοντα τὸν πρῶτον τόμον, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἀναλύει δογματικῶς τὸ ἀρχαῖον ἐλληνικὸν δίκαιον, ἀφ' ἑτέρου δὲ παρέχει ζωηρὰν εἰκόνα τῆς ἐξελίξεως τοῦ ρωμαϊκοῦ κλασικοῦ δικαίου μέχρι καὶ τῆς ἀποδοχῆς τῆς ὑποθήκης. Ἐπειτα ἐξετάζει κατὰ πόσον ἐπέδρασεν εἰς τὸ ρωμαϊ-

κὸν τοῦτο δίκαιον τὸ ἀρχαῖον ἐλληνικόν, μεθ' ὃ ἐπακολουθεῖ τὸ ὀριστικῶς πλέον ἐπ' αὐτοῦ θεμελιωθὲν πόρισμα, ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς ὑποθήκης παρελήφθη ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ δικαίου, ἅτε παρουσιάζων ὁμοιότητας καὶ πρὸς τὸ δίκαιον τῶν ἐν Ἱταλίᾳ ἐλληνικῶν πόλεων τοῦ τετάρτου αἰῶνος καὶ πρὸς τὸ περιεχόμενον Δελφικῶν ἐπιγραφῶν.

Ἡ ἐργασία αὕτη κατέταξε τὸν Δημήτριον Παππούλιαν εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῆς διεθνoῦς ἐπιστημονικῆς κοινότητος, ἐναγωνίως δὲ ἀνεμένετο ὁ δεύτερος τόμος, δεόμενος, κατὰ τὸν πρόλογον, ἀπλῶς μόνον ἀναθεωρήσεως. Ἀλλὰ κληθεὶς ἐνθὺς ἀμέσως νὰ διδάξῃ εἰς τὸ ἡμέτερον Πανεπιστήμιον ἱστορίαν καὶ εἰσηγήσεις τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, καὶ μόνον αὐτοῦ, ἀπερροφᾷτο, φαίνεται, ὁ νεαρὸς διδάσκαλος ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν συνάμα δὲ καὶ ἀπὸ τὰ συναφῇ πρὸς τακτικὴν νομικὴν ἔδραν πολλαπλᾶ καθήκοντα, προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου τὸ ὕλικόν τοῦ δευτέρου τόμου λόγῳ προσθήκης νέων πηγῶν, ἰδίᾳ παπύρων, καὶ ἐκδόσεως νέων ἔργων θὰ εἶχεν ἀνάγκην οὐχὶ ἀπλῆς ἀναθεωρήσεως ἀλλὰ νέας ἴσως συγγραφῆς καὶ τοιουτοτρόπως, ἐξαιρέσει σημείου τινὸς τοῦ βυζαντιακοῦ δικαίου, ὅπερ ἐπραγματεύθη εἰς γερμανικὸν περιοδικόν, ἀφῆκεν ἡμῖν μέγα κενὸν ἐν τῇ ἐρευνῇ θέματος, δι' ὃ ἦτο πλέον παντὸς ἄλλου ἐνδεειγμένος.

Ἀλλ' ἂν δὲν ἔχωμεν ἐκ τῆς γραφίδος τοῦ τοῦ ἐλληνιστικὸν δίκαιον τῆς ἐμπραγμάτων ἀσφαλείας, ἔχωμεν ἀξιόλογον δεῦγμα τῆς ἐρεῦνης τοῦ δικαίου τούτου τὴν διατριβὴν αὐτοῦ περὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀρραβῶνος, ἐνὸς θεσμοῦ, ὅστις εἰς τὴν κωδικοποίησιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐμφανίζεται ἀκριβῶς ὡς κρᾶμα ρωμαϊκῶν καὶ ἐλληνοανατολικῶν ἐννοιῶν.

Με ἐλληνικὸν δίκαιον ἀσχολεῖται περαιτέρω ὁ Δημήτριος Παππούλιας εἰς ἀνακοίνωσιν πρὸς τῆς Ἀκαδημίας ἡμῶν περὶ σπουδαιοτάτης διορθώσεως, ἣν ἐπέφερεν εἰς τελευταίως εὑρεθέντα νόμον, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ἡ διάδοσις ἐλληνικοῦ κληρονομικοῦ δικαίου εἰς τὰ βάθη τῆς Ἀσίας παρὰ τὸν Εὐφράτην ποταμόν, εἰς τὴν ἀποικίαν τοῦ Εὐρωποῦ.

Ὁ θαυμαστὸς αὐτοῦ λόγος ἐξ ἄλλου περὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἐλληνικοῦ δικαίου εἶναι αὐτὸ τοῦτο σοφὴ διατριβή. Αὐτὰ πρώτην φορὰν χαράσσεται μία ἐνιαία γραμμὴ εἰς τὴν μακρὰν διαδρομὴν τοῦ ἐλληνικοῦ δικαίου ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι σήμερον. Καὶ μέχρι μὲν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ γραμμὴ αὕτη ἦτο γνωστὴ καὶ μᾶλλον ἢ ἦτον γενικῶς παραδεκτὴ. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο συνεχίζων ὁ Παππούλιας ἐμφανίζει τὸ δίκαιον βυζαντινῶν συλλογῶν, ὡς ἡ Ἐκλογή τῶν Ἰσαύρων, καὶ γενικῶς τὸ ἐν τῇ πράξει ἐφαρμοζόμενον δίκαιον, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀντιρρωμαϊκόν, ὡς συνέχειαν τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ καὶ τοῦ ἐλληνιστικοῦ δικαίου, ὡς τιμῆμα ἄρα τοῦ ἀδιασπάστου διὰ μέσου τῶν αἰώνων δικαίου τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ ἐνθουσιώδης οὗτος λόγος, ὅστις ἠξιώθη μεγάλης προσοχῆς ἐν τῇ ξένῃ, ἀλλὰ καὶ ἐπροκάλεσε τὴν ἀντίδρασιν ἐνίων κύκλων, ἦτο ἀληθῶς μᾶλλον πρόγραμμα, ἀλλὰ

πρόγραμμα ἴσως προφητικόν. Δὲν ὑπῆρχον τότε εἰσέτι ἐπαρκεῖς μελέται πρὸς στερέωσιν ἐνὸς τοιούτου πορίσματος, ὅπερ μᾶλλον διησιθάνετο ὁ Δημήτριος Παππούλιας. Καὶ εἶδον μεν ἐν τῷ μεταξὺ τὸ φῶς ἐργασίαι τινές, ἰδίᾳ ἑλληνικαί, ἀποδεικνύουσαι, νομίζω, τὴν ἐπιβίωσιν ἑλληνικῶν θεσμῶν πέραν τῆς ἡδὴ κατὰ τὴν προηγουμένην περίοδον ἐπελθούσης ἑλληνοποιήσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, ἀλλὰ καὶ οὕτω δὲν ἐπέστη ἀκόμη ἡ στιγμή πρὸς ἀσφαλῆ διατύπωσιν γενικῆς ἀρχῆς, καθόσον ἀφθονον ὕλικόν, ἰδίᾳ ἀνέκδοτον, ἀναμένει εἰσέτι τοὺς ἐπιτηδεῖους ἐρευνητάς.

Εἰς τὴν αὐτὴν σειρὰν τῶν σκέψεων ἀνήκει τέλος καὶ ἡ πλέον ἢ ἅπαξ δι' ἀνακωρύξεων καὶ πρὸ τῆς Ἀκαδημίας καὶ πρὸ τοῦ πρώτου Δικηγορικοῦ Συνεδρίου ἐκδηλωθεῖσα προσπάθεια τοῦ Δημητρίου Παππούλια, ὅπως κινήσῃ εἰς εὐρύτερους κύκλους τὸ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τοῦ λαϊκοῦ δικαίου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐρευνηθῇ ἀπὸ τῆς ἑλληνιστικῆς ἀπόψεως τὸ ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐγκατεσπαρμένον εἰσέτι τυχὸν ἐθιμικὸν δίκαιον, ἰδίᾳ δὲ ὅ,τι τυχὸν ἔχει μεταφνευθῇ τελευταῖον ἐκ τῆς Μικρασιατικῆς διασπορᾶς.

Αὗται εἶναι αἱ μελέται αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον.

Ἄλλ' ὁ νομικός, ὡς θεραπευτὴς εἰδικοῦ τινος κλάδου, καὶ γενικώτερον πᾶς ἐργάτης εἰδικῆς ἐπιστήμης, ὅσον δήποτε καὶ ἂν ἀφοσιωθῇ εἰς αὐτὴν καὶ ὅσον δήποτε καὶ ἂν ἀπορροφηθῇ ὑπ' αὐτῆς, ἔρχεται ὥρα θᾶπτον ἢ βράδιον, καθ' ἣν αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκην νὰ ἀνακύψῃ ἐκ τοῦ βάθους τοῦ κλάδου του καὶ ἀνατινάσσων τὴν κεφαλὴν εἰς τὸν ἐλεύθερον ἀέρα νὰ λογοδοτήσῃ πρὸς ἑαυτὸν περὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἐπιστήμης του, νὰ δώσῃ ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐντὸς του γεννώμενον ἐρώτημα, τίς ἡ ἀξία τῆς ἐπιστήμης, μὲ τὴν ὁποίαν ἀσχολεῖται καὶ ποία ἡ θέσις αὐτῆς μέσα εἰς τὸ κράτος τῶν ἀνθρωπίνων βλέψεων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων σκοπῶν.

Τὸ μέγα τοῦτο πρόβλημα, ὅσον ἀφορᾷ πρὸς τὸ νομικὸν πεδίον, ἄγει εἰς αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου καὶ εἰς τὴν ποιότητα αὐτοῦ ὡς ἐπιτηδεῖον μέσου πρὸς ἐπίτευξιν ἀνωτέρων σκοπῶν, προβάλλει δὲ ἴσως ἐντονώτερον πρὸ τοῦ ἐρευνητοῦ τῆς ἱστορίας τοῦ δικαίου. Θεωρῶν οὗτος συνεχῶς τὴν ἀέναον ἀλλαγὴν τῶν νόμων, ἥτις συχνὰ εἶναι προῖον ἀλογίστων δυνάμεων καὶ κατακλείς ὥμῃς βίας, κινδυνεύει νὰ ἀποβάλλῃ τὴν πεποίθησιν ἐπὶ τὴν ἀξίαν καὶ χρησιμότητα τοῦ κλάδου του, ἐὰν δὲν κατορθώσῃ νὰ ἀνέυρῃ φωτεινόν τι σημεῖον, ἐὰν δὲν κατορθώσῃ νὰ προσατενίσῃ πρὸς πολικόν τινα ἀστέρα, ἐξ οὗ θὰ ἐμπνέεται, διατηρῶν οὕτω καὶ μεταδίδων, ὑφ' οἷα σδήποτε περιστάσεις, ἄσβεστον τὴν πίστιν ἐπὶ τὴν δύναμιν τοῦ δικαίου.

Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ παλαιὰ ἱστορικὴ Σχολή, ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς ὁποίας συνειδητῶς ἢ ἀσυναίσθητως ἐστάθησαν ὅλοι σχεδὸν οἱ Ἕλληνες νομικοὶ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος—ἡ ἱστορικὴ Σχολή ἥτοι μᾶλλον ἢ ἥτιον τακτοποιημένη πρὸς ἑαυτήν, μολονότι οὔτε αὕτη αὕτη ἐπρόβαλεν ἀξιώσιν φιλοσοφικοῦ συστήματος οὔτε ἡ ἐξήγησις, ἣν ἔδιδεν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ δικαίου, ἡδύνατο νὰ ἱκανοποιήσῃ.

Ἄλλ' ὅταν κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖν τῆς τελευταίας ἑκατονταετηρίδος ἤρχισε βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον νὰ στειρεύῃ ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις, ἀπλώνεται σχεδὸν παντοῦ ἡ ἀδιαφορία πρὸς τὸ μέγα πρόβλημα καὶ ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα τοῦ δικαίου, τροφοδοτουμένη μόνον ἐκ τοῦ παρελθόντος, καταντᾷ πολλαχῶς νὰ ἐκτρέπεται εἰς ἱστορισμόν.

Ἡ ἔρευνα τῶν ἀρχαίων πηγῶν ἀναπτύσσεται μὲν εἰς τὸ ἔπακρον, ὅπως ἐξ ἐτέρου καὶ ἡ δογματικὴ ἀνάλυσις τῶν ἰσχυόντων κειμένων φθάνει πολλαχοῦ εἰς τὰ ὅρια μαθηματικῆς ἀναλύσεως, ἀλλὰ μὲ τοῦτο χάνεται ἡ ἐπαφὴ πρὸς τὸν παλμὸν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἣν κέκληται νὰ ρυθμίζῃ τὸ δίκαιον.

Εἶναι παρατηρητέον εἰς περιόδους φιλοσοφικῆς παρακμῆς, ὅτι οἱ θεραπευταὶ τῶν καθ' ἑκαστον κλάδων, ὅσον περισσότερον ἀποτυγχάνουν εἰς τὴν προσπάθειαν τοῦ νὰ συνδέσουν τὸ εἰδικευμένον ἔργον των πρὸς τὴν βασιλίδαν τῶν ἐπιστημῶν, πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, τόσον περισσότερον βυθίζονται εἰς τὴν λεπτομέρειαν, οὕτω καὶ μόνον πληροῦντες τὸ μέγα κενὸν ποὺ δημιουργεῖται ἐντὸς των. Ὁμοιάζουν, ὅπως ἐπὶ τὸ ἀστείωτερον ἔλεγεν Ἀρίστων ὁ Χῖος, ὁμοιάζουν πρὸς τοὺς μνηστῆρας τῆς πιστῆς συζύγου τοῦ Ὀδυσσεύς, οἵτινες «τῆς Πηνελόπης ἀποτυγχάνοντες ἐπὶ τὰς θεραπαινίδας ἐγίνοντο».

Ὁ Δημήτριος Παππούλιας, ὅστις ἦτο καὶ ἠθέλῃσε νὰ μείνῃ μόνον ἱστορικός, ἐπῆρξεν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς τέκνον τῆς ἐποχῆς του. Ἐργασθεὶς εἰς τὸ μεταίχμιον τῆς στείρας περιόδου καὶ τῆς ἀναλάμψεως τῆς νομικῆς φιλοσοφίας, ἐξ ἧς ἰσχυραὶ ἀκτῖνες φωτίζουν εὐτυχῶς καὶ πάλιν τὸ ἑλληνικὸν στερέωμα, ἀργὰ εὗρηκε τὴν εὐκαιρίαν φιλοσοφικῆς ἀπασχολήσεως καὶ βραδέως ἐπορεύθη τὴν δύσβατον αὐτῆς ὁδόν. Ἐξ ἀφορμῆς τοῦ προβλήματος τῆς ἐρμηνείας τοῦ δικαίου ἐπελήφθη καὶ τοῦ ἔργου τούτου μεθ' ὅλης τῆς οἰκείας αὐτῷ προσοχῆς καὶ ἐν πλήρει ἐπιγνώσει διατελῶν τῶν δυσχερειῶν, ἀκριβῶς δὲ διότι ἡ αὐστηρὰ ἐπιστημονικὴ μέθοδος εἶχε καταστήσει παρ' αὐτῷ δευτέραν φύσιν τὸ μὴ ἀπὸ τρίτου ἀποφάνεσθαι, περιορίσθη ἀπλῶς καὶ μόνον νὰ ἐξετάσῃ πῶς τίθενται τὰ ζητήματα ἐν τῇ συγχρόνῳ γενικῇ θεωρίᾳ τοῦ δικαίου.

Ἄλλ' ὁ Δημήτριος Παππούλιας δὲν ἀπέβαλε ποτὲ τὸν ἐνθρονὸν ζῆλον καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν διὰ τὸ κύριον ἔργον τῆς ζωῆς του, διότι ἀπέβλεπε πάντοτε πρὸς τὴν ὥραιότητα αὐτοῦ, πρὸς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ πατρίου δικαίου.

Τοιοιτοτρόπως κατώρθωσε νὰ καταλίπῃ ἡμῖν ἐργασίαν, ἣτις πρὸ παντὸς θὰ ἐπιζήσῃ εἰς τὴν διεθνῇ ἐπιστήμῃν τοῦ Ἑλληνικοῦ δικαίου.

Κατώρθωσε νὰ καταστήσῃ συμπαιδῇ τὴν ἱστορίαν τοῦ δικαίου εἰς τὰς πνικὰς φάλαγγας τῶν μαθητῶν του.

Παρ' ὅλην δὲ τὴν καταδρομὴν τῶν περιστάσεων, οὐχὶ εὐμενῶν εἰς ἀνθησὺν κλασικῶν σπουδῶν, ἐπρόφθασεν οὐχ ἥττον νὰ ἴδῃ καρποφοροῦσαν τὴν διδασκαλίαν του εἰς τὴν συνέχισιν τῆς μεθόδου, μεθ' ἧς εἰργάσθησαν καὶ ἐργάζονται οἱ εὐάριθμοι μελετηταὶ τοῦ ἐθνικοῦ δικαίου παρ' ἡμῖν.

Ἐπροσπάθησε τέλος γὰρ μεταδῶσθαι εἰς εὐρυτέρους κύκλους τὴν πίστιν τοῦ ἐπὶ τὴν χρησιμότητα καὶ τὴν ἐθνικὴν σημασίαν τοιούτων ἐρευνῶν. Πράγματι ὁ κλάδος αὐτὸς δὲν πρέπει γὰρ ἀποτελέσθαι ἀποκλειστικὸν μέλημα τῶν ξένων σοφῶν. Ἀνάγκη γὰρ καλλιεργηθῇ ἐντονώτερον καὶ εἰς μείζονα ἔκτασιν ἀπὸ χειρὸς στοργικᾶς.

Πλέον ἢ ἅπαξ ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου εἰς ἀνακρινάσεις τοῦ ἐνώπιον Ὑμῶν, μεταξὺ τῶν ὁποίων τόσοι παρακάθηνται μελετηταὶ διαπρεπεῖς ὄλων τῶν ἐκδηλώσεων τῆς πατρίδος ἱστορίας. Ἡ συνδρομὴ αὐτῶν προάγει τὸ ἱστορικὸν ἔργον τῶν νομικῶν, εἰς ὃ καὶ ἐγὼ θέλω ἀφιερῶσαι τὰς ἀσθενεῖς μου δυνάμεις. Ἡ δὲ στοργή, μεθ' ἧς ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν παντοιοτρόπως θάλπει τὴν ἀποκάλυψιν ἰδίᾳ τοῦ ἐν πολλοῖς ἀνεξερευνήτου ἀμέσου παρελθόντος, ἐγγινᾶται ὅτι ἡ εὐγενὴς προσπάθεια τοῦ Δημητρίου Παπαπούλια δὲν θὰ μείνῃ ἄνευ συνεχείας, καὶ ἡ προσδοκία αὐτῇ ἄς εἶναι φόρος τιμῆς πρὸς τὸ ἔργον τοῦ.

ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΟΥ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ ΣΕΦΕΡΙΑΔΟΥ

ΥΠΟ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΡΑΛΛΗ

Μεγάλως χαίρομεν δεξιούμενοι σήμερον καὶ ἐπισήμως ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ τὸν ἐπιφανῆ ἐπιστήμονα καὶ ἀγαπητὸν συνάδελφον κ. Στυλιανὸν Σεφεριάδην. Ὁ νέος ἀκαδημαϊκὸς μετὰ λαμπρᾶς ἐν Γαλλίᾳ σπουδᾶς, καθ' ἧς πάντοτε ἀριστεύων καὶ συνεχῶς εἰς διαγωνισμοὺς βραβεύμενος κατέστησεν ἐκδηλὸν τὴν νομικὴν αὐτοῦ ὑπεροχὴν, ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς νομικῆς σχολῆς τῶν Παρισίων. Ἡ ἐναίσιμος διατριβὴ αὐτοῦ «περὶ τῆς θεωρίας τῆς αἰτίας» στεφθεῖσα κατὰ τὸν διαγωνισμόν τοῦ ἔτους ἐκείνου μετὰ πλήρη ἐπαίνων εἰσήγησιν τοῦ ἐξόχου νομομαθοῦς καθηγητοῦ Weiss ἔτυχε μέχρι σήμερον γενικῆς ἀναγνωρίσεως, ὡς ἔργον συμβάλλον μέγας εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ δυσχεροῦς τούτου προβλήματος τῆς γαλλικῆς νομοθεσίας.

Ἄς μοι ἐπιτραπῇ γὰρ ἀναφέρω ὡς πρὸς τὴν λαμπρὰν ταύτην πραγματείαν καὶ τὰς γνώμας τοῦ Planiol, ὅστις ἀποδέχεται τὰς τοῦ νέου διδάκτορος ἀντιλήψεις καὶ τοῦ Duguit, ὅστις μελετῶν τὴν ἐξέλιξιν τοῦ γαλλικοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου ὑπογραμμίζει τὴν σημασίαν ταύτης.

Κατὰ τὴν ἄσκησιν ἐν Σμύρῃ τῆς δικηγορίας συνέγραψε γαλλιστὶ λαμπρὰς περὶ τὸ διεθνὲς δίκαιον ἐργασίας, αἵτινες ἔτυχον εὐμενεστάτων κρίσεων ἐπιφανῶν Γάλλων νομολόγων.

Ἀργότερον δικηγορῶν ἐν Παρισίοις ἰδίως ἐνώπιον τοῦ *Conseil de Prises* ἐδημοσίευσεν νέαν ἐν Γαλλίᾳ μελέτην «*Les conseils des Prises en Grèce*» καὶ μελέτην ἀφορῶσαν εἰς τὸ Ἀτικὸν δίκαιον. Ἐξελέγη ἑκτακτος καθηγητῆς τοῦ διεθνοῦς δικαίου ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ τῷ 1915, εἰς τακτικὸν προαχθεὶς κατ' Ἰούνιον τοῦ